

УДК 141

DOI 10.35423/2078-8142.2023.2.1.5

С. Я. Рачук,

аспірант Чернівецького національного університету

ім. Юрія Федьковича,

м. Чернівці, Україна

e-mail: svyatoslav.rachuk2013@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2486-0366>

НАЦІОНАЛЬНІ ІСТОРІОСОФСЬКІ ІДЕЇ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

У статті досліджено тенецу історіософської думки в Україні на трьох хронологічних відрізках. Перший – це зародження в XIX ст. історіософських концепцій М. Костомарова, П. Куліша, В. Лесевича, І. Франка та ін. Їх спільною рисою є національне бачення історії з елементами духовності. На другому хронологічному відрізку, у XX ст., українська національна історіософська думка трансформувалась у поглядах М. Грушевського, Д. Чижевського, Д. Донцова та М. Шлемкевича. Їм властива залученість наукових підходів до тлумачення історичного процесу, роздуми над подіями XX ст. та вплив на формування національної історії та нації загалом. На третьому хронологічному відрізку сучасна історіософська думка представлена такими дослідниками, як В. Артюх, В. Кислюк, О. Прінцак, В. Потульницький, для яких характерна не лише класифікація та систематизація здобутків історіографів минулого, а й рефлексія над національними історіософськими концептами. Розкрито цінність концепту історіософії не лише в теоретичній ретроспективі, а й у площині практичної її значущості для розвитку української держави. У підсумку проведеного дослідження автор дійшов висновку, що національна історіософія не лише виконує функції віддзеркалення історичних подій, їх тлумачення та значення для сьогодення, а й формує ціннісно-смысловий потенціал для стратегії подальшого розвитку України.

Ключові слова: філософія, теорія пізнання, філософія та методологія науки, філософія історії, історіософія, історичне пізнання, українська історіософія.

У зв'язку з євроінтеграційними прагненнями Української держави постає за необхідне переосмислити історіософські напрацювання українських дослідників та виявити характеристики, притаманні історіософським національним ідеям, і простежити їх сумірність сучасним векторам й ідеям розвитку української держави. Порівняння здійснюється з метою вияву причиново-наслідкового зв'язку між традиційними історіософськими ідеями та сучасними стратегіями розвитку української держави.

Особливості української історіософії в контексті її теоретичного формування вивчав К. Кислюк. Розвиток історіософії в її історичному розрізі досліджував В. Артюх. В. Тарабан і В. Тельваки визначили особливості історіософських поглядів М. Грушевського та шляхи їх формування під впливом літературної течії неоромантизму та науки соціології. Специфіку трансформації історіософії у XIX ст. досліджували О. Ясь та О. Федоренко. Сучасну українську історіософську думку представляють Я. Калакура, О. Принцак та В. Потульницький.

Чимало сучасних дослідників, зокрема В. Артюх і К. Кислюк, скеровують свою увагу на ретроспективну рефлексію над теоретичною складовою історіософії. Водночас історіософія – царина не лише теоретичних, а й утилітарних поглядів. Тому постає потреба проаналізувати її з практичних позицій, виявивши актуальність та залученість історіософських концепцій до формування сучасних стратегій розвитку України.

У цій статті, по-перше, проаналізуємо відібрані джерела з позиції пошуку значущих повторюваних елементів національних історіософських концепцій; по-друге, дослідимо джерела з метою виявлення провідних ідей розвитку української держави; по-третє, порівняємо історіософські національні ідеї з метою аналізу їх сумірності сучасним напрямом розвитку України.

Новизна статті полягає у результатах проведеного порівняльного аналізу виокремлених праць українських історіософів, які хронологічно знаходяться у різних періодах становлення історіософії як окремої галузі знання. Також спробуємо виявити значущі елементи національної концепції, сумірної із сучасними напрямом стратегій поступу української держави.

Поняття історіософії визначене неоднозначно, проте є дефініції, які дають можливість характеризувати його як філософію історії. Такого підходу дотримується К. Кислюк, зауважуючи: «історіософія як така є синонімом (частковим чи абсолютним) поняття “філософія історії”» [7, с. 10]. Проте філософія історії – поняття більш узагальнене, метою якого є опис, вивчення та тлумачення подій з позиції окремого філософського концепту. Прикладом реалізації напряму філософії історії є погляд В. Гегеля на історичний процес, де він крізь призму єдиного концепту, а саме – світового духу, пояснює весь поступ людства.

На відміну від філософії історії, історіософія цілком може бути розділом філософії історії, оскільки її рефлексії почасті заглиблені у філософські концепти, проте із самотутнім підходом до тлумачення історичного процесу. Реалізація самотутності терміна «історіософія» простежується в її часовій спрямованості, зокрема «на усвідомлення майбутнього народу – як правило, оптимістичного, часто навіть месіанського – у всесвітній історії людства на основі аналізу його історичного минулого та сучасного» [7, с. 11]. Поєднання трьох часових компонентів (минулого, теперішнього та майбутнього) діяльності народу здійснюється з історичної (національної), а не метафізичної чи то релігійної мети (як це відбувається у філософії історії) і є основною вихідною методологічною настановою історіософії. У цьому ключі історіософія постає з'єднувальним містком між минулим, теперішнім і майбутнім напрямками розвитку суспільства як єдиного цілісного процесу.

Найбільш актуальними завдання історіософії постають для постколоніальних країн, оскільки дають можливість об'єднати різновекторні погляди корінних народів на подальший розвиток власної держави, яка до цього була у складі різних імперій і підпорядковувалася загальноімперським тенденціям, а не власним національним особливостям розвитку.

Оскільки Україна є постколоніальною країною, то і постає потреба проаналізувати історіософію як невід'ємний чинник формування національної свідомості та проаналізувати сумірність національних історіософських ідей і сучасних напрямів розвитку держави.

Національна українська історіософія представлена плеядою дослідників, для яких на вістрі уваги було як минуле, так і майбутнє української держави. Насамперед, потрібно проаналізувати історіософські погляди вчених України XIX ст., оскільки саме в цей період історіософія зароджується як методологічна настанова бачення історичного процесу. Засновниками національної історіософії були М. Костомаров, П. Куліш, В. Лесевич та І. Франко. Інтелектуальні напрацювання М. Костомарова,

на думку В. Артюха, виявляються «в тлумаченні ним концептів “народ” та “дух народу/нації”». Схема руху української історії вписується в християнську модель історичного процесу» [1]. У цьому ключі історія України постає реалізацією християнських чеснот, що відобразилося в національній українській філософії – кордоцентризмі. Спільною для концепції християнських чеснот і філософії кордоцентризму притаманне розуміння людської діяльності як такої, що виходить з настанови «любові до ближнього». Для М. Костомарова український народ є представником християнської моделі життя суспільства, оскільки ядром української національної філософії є ідеї кордоцентризму. Наступником у розвитку історіософських ідей можна вважати П. Куліша, який, на відміну від М. Костомарова, відійшов від релігійності як центральної ідеї історіософії та зосередив увагу на українській національній еліті як локомотиві розвитку держави. Це відзначає В. Артюх: «напрямок розвитку історії, яка виражає «дух народу», вказує «провідна верства», «національна аристократія» [2, с. 14]. Трансформація підходів від М. Костомарова до П. Куліша зумовлена, передусім, науковим поступом, зокрема формуванням наукової картини світу.

Значний вплив на тогочасну наукову картину світу здійснила позитивістська парадигма. Одним із представників позитивістської історіософії в Україні був філософ В. Лесевич, який убачав в актуальному на той час філософському підході емпіріокритицизмі «здатність сприяти розв’язанню суспільних проблем» [12, с. 120–121]. Розв’язок проблем суспільства поставав перспективою майбутнього функціонування держави. Саме так вважав науковець І. Франко, для якого центральною проблематикою (на думку дослідника творчості І. Франка В. Артюха) є феномен «еволюції»: «загальна еволюція не є єдиним процесом, а швидше сукупністю відносно автономних процесів, які містять, крім ускладнення та вдосконалення, також і регресивне спрощення суспільної організації» [4, с. 99]. Крім концепту «еволюції», для історіософських поглядів І. Франка властиве визнання внутрішньої багатофакторної наповненості історії, позаяк вона постає «результатом одночасної взаємодії найрізноманітніших чинників: економічних, правових, моральних, релігійних, які розглядаються в якості самостійних “прихованих сил”» [3, с. 89–90].

Хоча історія людства – це, передусім, історія розвитку, проте і в цьому розвитку є ті елементи, які стають цінним тільки завдяки тому, що вони стали пережитком минулого. Як зауважує І. Франко: «Люди йдуть наперед, то правда, знаходять по дорозі все щось нового, але часто й гублять не одне таке, за чим пізніше мусять жалкувати» [14, с. 7].

Отже, для представників XIX ст. історіософія невід’ємно пов’язана з концептами духу, духовності та релігійності. Остання у своєму вияві отримує національне забарвлення, зокрема у філософії кордоцентризму як невід’ємного складника націотворення. Водночас, витокам української історіософії притаманні індивідуальний характер бачення розвитку подій, орієнтація на тогочасну світоглядну наукову картину світу та народ як носія еволюції держави. Наприкінці XIX ст. починає формуватися наукове бачення української національної історіософії, якій притаманне прагнення здійснювати історичне пізнання в межах наукової картини світу.

Початок XX ст. ознаменувався прагненням гуманітарних наук «рівнятися» на еталони науки природничих і математичних наук. Оскільки тенденція трансформації гуманітаристики торкнулася й історичної науки, це відобразилось у переосмисленні та поглибленій деталізації предметного поля історіософії. Основними представниками цього напрямку були М. Грушевський, Д. Чижевський, Д. Донцов і М. Шлашкевич.

Одним з провідних дослідників української національної історіософії кінця XIX – початку XX ст. постає М. Грушевський. Його бачення розвитку історичного процесу наближається до сучасної наукової картини світу: «для М. Грушевського прогресивний розвиток "народу – націй" можливий лише за умови, коли нація, усвідомлюючи власну самобутність, у всіх сферах свого розвитку контактує із іншими народами, збагачуючи себе та доповнюючи своїми здобутками поступовий рух людства» [10, с. 220]. Методологічно, творчість М. Грушевського тяжіла до соціальної філософії. Він приділяв особливу увагу «одиначному факту» як рушії історичного процесу [4, с. 54]. Водночас український історик, випереджаючи свій час, наголошує на необхідності використання ціннісного підходу під час аналізу формування підґрунтя історичних фактів і поглядів, ще до актуалізації цього питання у XX ст. При цьому науковість у підходах до вивчення минулого у творчості М. Грушевського є однією з основних вимог до історика. Як зауважують дослідники спадщини М. Грушевського Вікторія та Віталій Тельвак, він «закликає не впадати в крайнощі оцінювання, контролювати ціннісний підхід науковими вимогами. Загальною хвилю сучасної йому історіографії дослідник вважає зловживання публіцистичним стилем та ненауковою, “романістичною” мовою» [11, с. 115]. Однією з особливостей історичної науки постає нероздільність цінностей у поглядах історика: наукових та історіософських. Про це зауважують згадані дослідники: «в жодному разі неможливо відокремлювати громадсько-політичну складову їхньої творчості від суто наукової. Така сепарація викривить дійсний образ того чи іншого діяча,

оскільки зазвичай наукові погляди давали підґрунтя політичним ідеям, а останні визначали актуальні проблеми наукового пошуку» [11, с. 120–121]. Історіософські погляди М. Грушевського були віддзеркаленням історичного часу, а його виклад історії – «практичним утіленням позитивістського ідеалу науковості: безліч імен, дрібних та поважних історіографічних фактів, подробиць, описовість, документалізм» [11, с. 126]. З одного боку, методологічна наповненість наукових розвідок М. Грушевського засвідчує поліфонічність підходів і методів для широкого тлумачення історичного процесу, а з іншого – демонструє випередження ідей свого часу, про що свідчить настанова враховувати особисті цінності дослідника в історичному пізнанні.

Також чималий внесок у розвиток української історіософії зробив Д. Чижевський. Для нього, як і для М. Грушевського, основним джерелом розвитку історії постає народ. Це відзначає В. Артюх: «концепт народу (нації) є визначальним для розуміння специфіки історичного процесу» [4, с. 115]. При цьому В. Артюх деталізував і пояснив основні підходи до розуміння феномена нації у творчості Д. Чижевського, виокремив «два види поглядів на цю проблему – раціональний і романтичний» [4, с. 115]. Для раціонального тлумачення розвитку нації слід брати до уваги такі фактори, як «історична помилка», «необхідне зло», тобто те, що потрібно подолати для загальної реалізації раціонального. При цьому романтичне бачення нації полягало в розвитку загальнолюдського начала через конкретні окремі нації, з яких і складається загальна людяність, притаманна всім народам. Д. Чижевський як представник романтичного крила тлумачення історичного процесу вбачає за потрібне робити періодизацію історії не за історичними подіями, а за мистецтвом тієї чи іншої епохи. В. Артюх зауважує, що саме «Література чи мистецтво є складовою феномену історії, а тому те, що характерне для мистецької епохи, якоюсь мірою стосується і всього історичного процесу» [4, с. 119]. Використання трансформації стилів як методологічної настанови для періодизації історії є однією з важливих характеристик історіософських поглядів Д. Чижевського, що призводить до сумірного тлумачення української історії як частини європейської культури. На цьому наголошує О. Ясь: «застосування загальноєвропейських віх культурної історії до української минувшини дозволяє представити її як частину «європейської культурної цілості» [16, с. 190].

Отже, історіософській спадщині Д. Чижевського притаманна акцентуація на методологічних прийомах культурології, зокрема періодизація історії за витворами мистецтва та стилів. Активне використання культу-

рологічного тлумачення історії зближує історичний поступ України та Європи.

Чималий внесок у формування української історіософської думки здійснив Д. Донцов, концепція якого перегукувалася з подальшими стратегіями розвитку України. Згідно з дослідником О. Федоренком, «українська державна ідея може бути реалізована завдяки зовнішнім умовам природного простору (величина території, кордони, чорноземні ґрунти, корисні копалини, гідрографічні і сухопутні комунікаційні шляхи) та особливостей народу (чисельність населення, спільна мова, історія, культура, державна традиція)» [13, с. 126]. У формулюванні української ідеї з'являється концепт «державна ідея», що засвідчує її роль не лише для глобального значення держави на часовому відрізку, а й локального застосування історіософії для стратегій розвитку держави.

У творчій спадщині історика Д. Донцова проблема тлумачення ролі суспільства в історичному поступі була однією з центральних. Філософ вбачає у суспільстві ієрархічну систему, правити якою повинна група («каста») з найкращих людей, як зауважує сам Д. Донцов: «Під кастою розумію тут не щось подібне до замкнених каст Індії, лише щось інше. Під правлячою кастою, під «аристократією» розумію щось подібне до Ордену, окрему положенням у суспільстві й духом верству «луччих людей», як їх звала наша старовина, верству, яка поповнювалася б вихідцями з усіх станів суспільства на підставі суворого добору ліпших, а з другої сторони суворим перецідженням, «чисткою» охороняла б свою духовну й моральну вищість і чистість, свою форму й силу» [5, с. 7]. У розробці своєї ідеї дослідник опирався на творчість Ортега-і-Гасета, про що писав так: «зачеплюючи найважливішу проблему загально-європейську, яку іспанець Ортега-і-Гасет схарактеризував як кризу провідних верств, як кризу “віку мас”, я б сказав – віку голоти» [5, с. 8]. Криза елітарної верстви була властива не лише українському суспільству, а й європейській культурі загалом. Позаяк найкращі зразки функціонування суспільства завжди мали місце в його минувшині, то саме з них потрібно черпати стратегії розвитку сучасного суспільства. В. Артюх зауважує щодо цього: «володіння своїм минулим, на думку національних ідеологів, надає сили для впливу на сьогодення. І навпаки, щоб оволодіти сьогоdnішньою ситуацією в національній сфері, потрібно знати історію походження нації. Хто володіє знанням національного походження, той (за аналогією до архаїчних міфів) володіє долею нації» [4, с. 197]. Криза українського суспільства, яка реалізована через відсутність елітарної касты, спонукає звертатися до традиційної форми державного управління, яка, на думку Д. Донцова, зав-

жди є кращою, ніж модерна. Традиційна форма управління завжди є націоцентричною, а вплив інших держав на історію України є «лише маргінальним моментом української історії» [4, с. 204].

Отже, для Д. Донцова причина кризи європейського суспільства полягає в розчиненні еліт, а оскільки Україна є невід'ємною частиною Європи, то ця криза позначилася й на українському суспільстві. Для її подолання потрібно звернутися до традиційної форми управління – націоцентризму, що відображається не лише в управлінні країною, а й у тлумаченні її як минулого окремишнього, самотнього народу зі своїми особливостями і власними стратегіями розвитку.

Поєднання української історіософії та європейських філософських напрацювань знайшли своє відображення у творчості українського історіософа М. Шламкевича. Філософ поєднував ідеї історичного розвитку та філософії екзистенціалізму. Зокрема, використав термін «межова ситуація» для опису суспільно-ідейних зламів в українському соціальному процесі. Якщо у К. Ясперса «межова ситуація» має особистісний характер, і кожна людина переживає її самостійно, то для М. Шламкевича по-межів'я має колективний характер. На це звернув увагу В. Артюх: «він [Шламкевич] пише про феномен масових «душевних зламів» у носіїв української ідентичності, переживання стану «межових ситуацій»» [4, с. 180]. Спільним для обох філософів є те, що «межова ситуація» розкриває справжню індивідуально-особистісну екзистенцію людини. Проте М. Шламкевич деталізує це поняття, вказуючи на її національні особливості: «Це ще не кінець горя розщепленої української людини. Аж тут починається її розгубленість. Великі трагедії, тяжкі переживання нації часто є струсом духу, після якого приходять глибокі відкриття» [16, с. 32]. На противагу європейському екзистенціалізму, у центрі якого знаходиться закинута та самотня людина, українському відгалуженню філософії існування притаманний національно-колективний аспект, тобто не лише одна окрема особистість проживає межову ситуацію, а ціла нація. Звернення М. Шламкевича до ідей екзистенціалізму дає можливість поглянути на історичний процес як не лише на розвиток свободи (що було властиво гегель'янству), а й на проблематичність її раціонального та продуктивного використання. Як відзначає В. Артюх: «Проблематичність історії – це проблематичність самої людської екзистенції. І мета екзистенціальним чином зрозумілої історії полягає у відкритті такого минулого, що допомагає розкрити й підтвердити істину неповторної екзистенції в теперішньому часі» [4, с. 182]. Проблема свободи в українському суспільстві, на думку філософа, зумовлена відсутністю еліт, які змогли б повести народ за

собою. Зокрема, це проявляється у суспільній структурі та підміні справжньої еліти на псевдо еліту. В. Артюх зауважує щодо цього: «через велику кількість претендентів на елітарність насправді творять псевдоеліти» [4, с. 184]. Знищення національних еліт, засилля чужорідних ідей в українській суспільній свідомості ХХ ст., нав'язаних засобами радянського терору, ідеологічного примусу й пропаганди призводило до відчуття ««заблуканості» української людини у світоглядних засадах свого існування» [4, с. 184]. Перспективою виходу із цієї змодельованої партноменклатурою кризи, постає екзистенційне усвідомлення власної історичної спадщини та залучення «певних історичних фактів чи цінностей у складові особистого життя індивіда» [4, с. 188]. Отже, для творчості М. Шлемкевича екзистенційне усвідомлення історичного процесу яскраво проглядається на прикладі історії України. З погляду екзистенціалізму, ключовою проблемою людського існування є свобода, відтак для українського народу ХХ ст. постає проблема відсутності свободи: як фізичної, так і духовної. Інше питання, яке посідає центральне місце в роздумах екзистенціалістів, стосується феномена справжності та автентичності існування людини. Для філософа М. Шлемкевича воно трансформується у проблему автентичного існування українського народу, зокрема в історичному контексті України у ХХ ст. Через постійний ідеологічний тиск, фізичний терор, національно-класову дискредитацію відбувається підміна справжнього існування української людини і перетворення її на радянську людину – «*homo sovieticus*». Вихід із кризи ідентичності філософ вбачає в екзистенційному усвідомленні історичної спадщини та реалізації національних цінностей під час кризових етапів розвитку суспільства – в межових ситуаціях.

Отже, представникам української історіософії ХХ ст. властивий відхід від методологічних надбань епохи романтизму та залучення до своїх досліджень сучасних наукових парадигм. Не останню роль у становленні української історіософської думки відіграла історична ситуація, яка склалася в першій половині ХХ ст. в Україні, а саме: фізичний терор, світоглядний злам, знищення українських еліт, що призвело до актуалізації екзистенційного підходу в тлумаченні історичного процесу.

Упродовж існування СРСР єдиною дозволеною радянською диктатурою парадигмою тлумачення історичного процесу була марксистсько-ленінська ідеологія. Тоді як у західному світі вчені-історики розробляли нові концепції, засновували історичні школи та створювали сучасні напрями вивчення минулого, в радянському союзі закарбували позиції представників ХІХ ст. Використання застарілої монолітної методологіч-

ної призми пізнання минулого залишило глибинний слід на історичній науці та світоглядних позиціях українського суспільства.

Розпад радянського союзу призвів до лібералізації та демократизації всіх сфер життя відродженої української держави. Винятком не стала і наука, зокрема історична. У 1990–2000-х роках відбувається «переродження історіософії» [7, с. 215]. Представниками сучасної української історіософії є В. Артюх, В. Кислюк, О. Прінцак, В. А. Потульницький.

Наукова творчість В. Артюха, присвячена історичним рефлексіям щодо формування та розвитку української історіософії. Дослідник розділяє філософсько-історичні ідеї на два напрями: історіософію та епістемологію історії [4, с. 222]. У першому філософ вирізняє дві парадигми, в межах яких розвивається українська історіософія: позитивістсько-соціологічну та екзистенціально-волюнтаристську [4, с. 222]. Щодо другого, автор зауважує, що епістемологія історії висвітлена недостатньою мірою, називаючи Б. Кістяківського одним «із небагатьох випадків присутності епістемології історії в українському філософсько-історичному дискурсі першої половини ХХ століття» [4, с. 226]. Новим виміром сучасної історії стає демократизм у науковому пізнанні, різноголосся думок, якого була позбавлена радянська ідеологічна версія історичного знання.

Теоретико-методологічний аналіз історіософських концепцій провів В. Кислюк. Дослідник звернув увагу на труднощі, які виникають у процесі їх формування: «Українська історіософія перебуває у відношеннях логічного перехрещення з українською історіографією та філософією національної ідеї. Вона становить їх своєрідне «теоретичне ядрище», однак не вичерпує ані повноти їх об'єкта і способів його дослідження, ані можливих феноменологічних проявів» [7, с. 248]. І все таки історіософія займає чільне місце в теоретико-методологічному підґрунті гуманітарно-історичних наук. Автор окреслює предметне поле української історіософії, вбачаючи в ній не маргінальне, фрагментарне уявлення про минуле, а метанастанову для подальших досліджень із залученням національних особливостей історичного знання та провідних світових напрямів науки про минуле.

Українськими історіософськими студіями в період незалежної України займався Омелян Пріцак. Його творчі напрацювання представлені як на теоретичному, так і на практичному рівні історичної науки. На теоретичному рівні вчений надає перевагу цивілізаційному підходу. Антиглобалістичні історичні візії О. Пріцака так описав Я. Калакура: «Культура кожного народу створює свої політичні, наукові й духовні цінності та по своєму сприймає інші культури, наголошував професор, тобто, араб, грек,

китаєць, європеєць є носіями різної ментальності, вони дивляться і сприймають світ різними очима. А це означає неможливість створення універсальної історії інакше як історії людських цивілізацій та ментальностей» [6]. Особливістю історіософського підходу О. Прицака була настанова для істориків-джерелознавців не зациклюватися «лише на фактологічній стороні давніх текстів, а більше уваги звертати на їхнє світоглядне навантаження як носіїв суспільної свідомості епохи» [6]. Практичний бік досліджень вченого вирізняється орієнтацією на розкриття історичної проблеми та аналізу шляхів її розв'язання. Зокрема, у праці «Ким і коли було написане “Слово о полку Ігоревім”» автор ставить два ключові питання: хто і коли створив цей текст. Шукаючи відповіді на них «учений довів ідентичність твору і дійшов висновку про те, що його цілком імовірно написав Волинський князь, головний боярин Галича Володислав Коснятич Кормильчич, у проміжку між 1199 та 1202 рр.» [6]. Це лише один із прикладів, як формулювання історіософської концепції допомагає автору здійснити відкриття в історичному дослідженні.

Глибинний аналіз як всесвітньої, так і української історіософії здійснив дослідник В. Потульницький. Він дійшов хоч і парадоксального, проте важливого методологічного висновку щодо історії українського народу: «Аналіз бачення історіософії німецькими, французькими, польськими, єврейськими та українськими дослідниками і співвіднесення їхніх світоглядних структур з історією України засвідчує, що всі вище означені історіософії відносили Україну до «неісторичних» народів, оскільки ніколи не існувало власне української версії всесвітньої історії з особливим угляданням України, яка була б водночас прийнятною і для всього світу і для нас і відповідала б її реальній раціональній історії» [9, с. 461]. Тлумачення історії українського народу вважали неісторичним, оскільки не було українських історіософів, які засвідчували б її особливості.

Сучасній українській історіософії властивий як пізнавальний, так і рефлексивний вектор спрямування розвитку історичної думки. Звільнення від догм радянської системи призвели до зрушень в українській історичній науці. До нових підходів в історіософії можна зарахувати демократизацію поглядів та визначення історіософії як невід'ємної частини історії. У цей період історіософські концепції отримують нову національну орієнтацію і, як наслідок, постає нове розуміння історичного процесу, зокрема «особливого способу моделювання історії – здебільшого у формі самостійної в політичному, соціально-економічному, духовному аспектах від давнини до сучасності історії українського народу, не тільки рівноправної з історіями інших народів, але й доленосної у всесвітньо-

історичному масштабі» [7, с. 215]. Відбувається переродження історіософії, що базується на нових історичних реаліях.

Однією з властивих ознак сучасної української історіософії є пізнання минулого як з позицій національних інтересів, так і з врахуванням рефлексій над дослідженням про минуле. Водночас суттєвий вплив здійснює цифровий вимір сучасності й виняткова перевага наукового знання в усіх сферах суспільної діяльності. Посилюється вимога до історіосовів у своїх дослідженнях доходити логічних історичних висновків, які безпосередньо випливають із джерельної доказової бази. Ця вимога наближає історіософію до еталонних зразків науки.

Проблеми, які потрібно розв'язувати сучасній історіософії, стосуються передусім пояснення особливостей розвитку України, зокрема історично-ментальних, та прогнозування на цій основі її подальшого поступу. Однією з функцій історіософії залишається формування національної ідеї та здійснення впливу на світогляд того чи того народу, що позначається й на сучасній історіософській думці в Україні. Помітне звернення не лише до минулого української нації, а й до подальших стратегій її розвитку. Дослідник Федір Медвідь так окреслює взаємозв'язок між історіософією та національною ідеєю: «Українська національна ідея виходить з автохтонності української нації і формується на базі екзистенційно-гуманістично орієнтованої національної ментальності українського народу. Вона базується на глибокому усвідомленні приналежності кожного українця до української національної спільноти, ідентифікації його з цією спільнотою, формування уявлень про її типові риси, етнічну територію, мову, уявлення про її історичні та духовні цінності. Важливою рисою української національної ідеї є її укоріненість в історичному минулому, піклування про історичну долю нації в теперішньому, а значить – розуміння суті нерозв'язаних проблем, національних інтересів, поступу українського народу» [8, с. 397].

Для сучасних стратегій розвитку держави залишається помітним вплив історіософських ідей українських науковців XIX ст. Так напрацювання М. Костомарова, зокрема його бачення українського народу як християнського, знайшли своє віддзеркалення у трансформованому сучасному гуманізмі. Ідея про національну аристократію представлена у концепті «прогресивної молоді».

Порівнюючи погляди представників XIX ст., зокрема М. Костомарова, П. Куліша, В. Лесевича, та І. Франка, можна дійти висновку, що спільними рисами їх історіософських поглядів є: 1) спроби історіософськи осмислити поступ історичного процесу; 2) значна роль християнських

чеснот у національній історіософії; 3) наявність кордоцентричних філософських аспектів. Водночас їх відрізняє: 1) тлумачення напрямів розвитку України; 2) поява ідеї «еволюції»; 3) тлумачення історії як багатофакторного суспільного процесу.

В історіософських візіях представників ХХ ст. – М. Грушевського, Д. Чижевського, Д. Донцова та М. Шлемкевича спільними рисами є: 1) концептуалізація поняття «народу» – «нації»; 2) тлумачення історичного процесу як розвитку нації; 3) залучення провідних європейських філософських ідей у формування національної історіософії; 4) продовження розвитку національної ідеї; 5) акцентування наукового пізнання на кризових явищах суспільства.

Початок ХХ ст. ознаменований переосмисленням історіософії. Зокрема, в історичній творчості М. Грушевського присутня думка про нерозривність історичної та громадсько-політичної думки в Україні. Їй притаманне звернення до української національної ідеї та її ролі у майбутті України як самобутньої держави. Властивою рисою творчості Д. Чижевського постає розширення історичного поля дослідження, у якому дослідник убачає Україну як частину європейської культури і, відповідно, простежується сучасна ідея європейського напрямку розвитку нашої держави. Історичній спадщині Д. Донцова притаманна орієнтація на ієрархічне суспільство, на вершині якого є найкращі люди з усіх верств населення (що частково реалізувалось у сучасній формі правління української парламентсько-президентської республіки). Актуальним залишається питання свободи вибору, порушене у творчій спадщині М. Шлемкевича, для якого набуття індивідуальної свободи безпосередньо пов'язане з буттям вільної нації. Для сучасних істориків та історіософів роль і значення української історії відображені в національній ідеї, співзвучній з національними інтересами українського народу.

Основні характеристики, які вирізняють історіософів радянського періоду ХХ ст.: 1) акцентування уваги на різних проблемах історичного буття народу; 2) монополізація тлумачення історії згідно з марксистсько-ленінськими настановами; 3) зміни у тлумаченні рушійних сил історії: «з національної боротьби на класову».

Сучасні українські історіософи представлені такими персоналіями, як В. Артюх, В. Кислюк, О. Пріцак, В. Потульніцький. Об'єднавчими для них стали ідеї: 1) відхід від марксистсько-ленінських ідіом; 2) «повернення» до ідей націотворення; 3) рефлексія над дослідженнями попередніх історіософів, відкриття маловідомих аспектів і переосмислення їх ідей з позиції сучасності; 4) формування історіософії на основі сучасних історич-

них досліджень і відкриттів. Найвні також і риси, які визначають відмінності між сучасними історіософами: 1) рівні теоретизації, робота над понятійним апаратом історіософії; 2) різновекторність у тлумаченні та значенні історіософії; 3) демократичність у царині історіософського знання.

Отже, українські національні історіософські концепції характеризуються різноманітністю та динамічним розвитком упродовж останніх двох століть. У них простежуються різновекторні тлумачення ролі української держави на світовій арені. Якщо на першому етапі становлення історіософії як галузі філософії властивим було залучення елементів релігійного світогляду до тлумачення розвитку держави, то для другого етапу – наукове, зокрема соціологічне, тлумачення історії насамперед як історії суспільства. Третій етап характеризувався відходом від ідей національної історіософії, що було спричинено марксистсько-ленінською ідеологією. Акцент пізнання історії змістився на визначення її рушійних сил, зокрема крізь призму боротьби двох суспільних прошарків: «буржуазії» та «пролетаріату». На сучасному, четвертому, етапі становлення відбувається переосмислення основних концептів національної історіософії та відходу від радянської ідеології. Здійснюється переосмислення національних історіософських основ у творчості фундаторів української історіософії П. Куліша, М. Костомарова, М. Грушевського, І. Франка, Д. Донцова, М. Шлемкевича та ін., простежується сумірність із сучасними концепціями розвитку України, його історичних завдань і цілей.

Отже, сучасна українська історіософія постає окремим напрямом історичного пізнання з акцентом на філософській рефлексії основних засад, мети і перспектив розвитку української держави. Йому притаманні такі риси, як опора на історичні факти, тлумачення історичного процесу в межах еволюційної та революційної парадигм, елітарної та егалітарної теорій, переосмислення поняття нації та ролі національного складника у формуванні держави. Перспектива подальшого дослідження полягає у розкритті специфіки національної історіософської думки як самостійного філософсько-наукового напрямку історичного пізнання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артюх В. Історіософія Миколи Костомарова. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39526/01-Artyukh.pdf?sequence=1>
2. Артюх В. Історіософія Пантелеймона Куліша: від романтизму до позитивізму. *Світогляд. Філософія. Релігія*. 2010. № 3. С. 5–18.

3. Артюх В. Позитивізм в історіософії Івана Франка. *Українське літературознавство*. 2011. № 74. С. 86–92.
4. Артюх В. Тяглисть історії й історія тяглості: українська філософсько-історична думка першої половини ХХ століття. Суми : СумДУ, 2010. 226 с.
5. Донцов Д. Дух нашої давнини. Дрогобич : Відродження, 1991. 342 с.
6. Калакура Я. Професор Омелян Прицак відродив історіософію в київському університеті. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fb5c5597-569a-4a72-a7a1-48e8654de222/content>
7. Кислюк К. В. Історіософія в Українській культурі: від концепту до концепції. Харків : ХДАК, 2008. 288 с.
8. Медвідь Ф. Українська модерна нація на рубежі тисячоліть: витоки, генеза та проблеми консолідації. *Матеріали 5 Конгресу Міжнародної асоціації україністів* : Зб. наук. ст. Ч. 3, м. Чернівці. Чернівці, 2005. С. 404.
9. Потульніцький В. Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії ХVІІ–ХХ ст. Київ : Либідь, 2002. 480 с.
10. Тарабан В. Погляди М. Грушевського на історичний процес. URL: https://vlp.com.ua/files/39_0.pdf
11. Тельвак В., Тельвак В. Михайло Грушевський як дослідник української історіографії. Київ-Дрогобич, 2005. 334 с.
12. Ткачук М. Лесевич володимир вікторович. *Філософська думка в Україні: бібліографічний словник*. Київ, 2002. С. 244.
13. Федоренко О. Геополітичні погляди М. Міхновського і Д. Донцова в період Української революції. URL: https://ipend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/fedorenko_geopolitychni.pdf
14. Франко І. Я. Що таке поступ? І. Франко. Праця. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Chyzhevskiy_Dmytro/Kulturno-istorychni_epokhy_2017.pdf
15. Шлемкевич М. Загублена українська людина. Нью-Йорк : «Життя і Мислі», 1954. 158 с.
16. Ясь О. Чижевський Д. І. Культурно-історичні епохи. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Chyzhevskiy_Dmytro/Kulturno-istorychni_epokhy_2017.pdf

REFERENCE

- Artyukh, V. (2012). *Historiosophy of Mykola Kostomarov*. Retrieved from: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39526/01-Artyukh.pdf?sequence=1>. [In Ukrainian].
- Artyukh, V. (2010). Historiosophy of Panteleimon Kulish: from romanticism to positivism. *Outlook. Philosophy. Religion*, 3, 5-18. [In Ukrainian].
- Artyukh, V. (2011). Positivism in the historiosophy of Ivan Franko. *Ukrainian literary studies*, 74, 86-92. [In Ukrainian].
- Artyukh, V. (2010). *The heaviness of history and the history of heaviness: Ukrainian philosophical and historical thought of the first half of the 20th century*. Sumy: Sumy State University. [In Ukrainian].
- Dontsov, D. (1991). *The spirit of our antiquity*. Drohobych: Renaissance. [In Ukrainian].
- Kalakura, Ya. *Professor Omelyan Pritsak revived historiosophy at Kyiv University*. Retrieved from: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fb5c5597-569a-4a72-a7a1-48e8654de222/content>. [In Ukrainian].
- Kislyuk, K. V. (2008). *Historiosophy in Ukrainian culture: from concept to concept*. Kharkiv: KhDAK. [In Ukrainian].
- Medvyd, F. (2005). Ukrainian modern nation at the turn of the millennium: origins, genesis and problems of consolidation. (2005). *Materials of the 5th Congress of the International Association of Ukrainianists: Collection of science Art*. Part 3. Chernivtsi. [In Ukrainian].
- Potulnytskyi, V. (2002). *Ukraine and world history: Historiosophy of world and Ukrainian history of the XVII-XX centuries*. Kyiv: Lybid. [In Ukrainian].
- Taraban, V. *Views of M. Hrushevskyy on the historical process*. Retrieved from: https://vlp.com.ua/files/39_0.pdf [In Ukrainian].
- Telvak, V. (2005). *Mykhailo Hrushevskyy as a researcher of Ukrainian historiography*. Kyiv-Drohobych. [In Ukrainian].
- Tkachuk, M. (2002). Lesevich Volodymyr Viktorovych. In *Philosophical thought in Ukraine: biobibliographic dictionary*. Kyiv. [In Ukrainian].

Fedorenko, O. (2018). *Geopolitical views of M. Mikhnovskiy and D. Dontsov during the Ukrainian revolution*. Retrieved from: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/fedorenko_geopolitychni.pdf [In Ukrainian].

Franko, I. Ya. (2017). *What is progress?* Retrieved from: https://shron1.chtyvo.org.ua/Chyzhevskiy_Dmytro/Kulturno-istorychni_epokhy_2017.pdf [In Ukrainian].

Shlemkevych, M. (1954). *The Lost Ukrainian Man*. New York: "Zhyttya i Mysl". [In Ukrainian].

Yas, O. (2017). *Chyzhevsky D. I. Cultural and historical epochs*. Retrieved from: https://shron1.chtyvo.org.ua/Chyzhevskiy_Dmytro/Kulturno-istorychni_epokhy_2017.pdf [In Ukrainian].

Sviatoslav Rachuk

Post-Graduate Student, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University; Chernivtsi, Ukraine; e-mail: sviatoslav.rachuk2013@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2486-0366>

National Historiosophical Ideas in the Context of Contemporary Development of Ukraine

Abstract

The article explores the genesis of historiosophical thought in Ukraine within three chronological dimensions. The first dimension encompasses the emergence of historiosophical concepts in the 19th century with representatives such as M. Kostomarov, P. Kulish, V. Lesevych, I. Franko, and others. A common characteristic for them is a national vision of history with mythological elements, such as spirit, spirituality, and religiosity. In the second chronological dimension, in particular in the 20th century, Ukrainian national historiosophical thought transformed through the views of M. Hrushevskiy, D. Chyzhevskiy, D. Dontsov and M. Shlamkevych. They are characterized by the incorporation of scientific approaches to the interpretation of the historical process. One of their main features is the reflection on the events of the 20th century and their influence on the formation of national history and the nation, and, accordingly, historiosophy. In the third chronological section, modern

historiosophical thought is presented by such researchers as V. Artyukh, V. Kislyuk, O. Printsak, V. Potulnytskyi, who are characterized by a reflective approach to national historiosophical concepts. The role and significance of the concept of "historiosophy" for the history of Ukraine as an integral element of its knowledge are defined. The importance of the concept of historiosophy is revealed not only in theoretical retrospect, but also in terms of its practical significance for the development of the Ukrainian state. The main methods, employed in the research, include general scientific methods such as analysis, synthesis, the historical method, and the comparative method. The analysis method was used to study individual representatives of national historiosophical concepts. The synthesis method was employed to establish the relevance of historiosophical ideas for the present. The historical method was implemented in the article during the structuring of the main views of Ukrainian historiographers. The comparative method facilitated the commensurability between historiosophical tendencies of different eras, specifically the 19th, 20th, and 21st centuries. Therefore, national historiosophy acts not only as a reflection of historical events, their interpretation and significance for the present, but it also realizes its valuable and meaningful potential as a strategy for the further development of Ukraine.

Keywords: *philosophy, theory of cognition, philosophy and methodology of science, philosophy of history, historiosophy, historical knowledge, Ukrainian historiosophy.*